

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΚΟΥΦΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Σκούφου, ἐνὸς διανοοῦμενου, μέλους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀγωνιστῆ τῆς Ἐπαναστάσεως στὴν Μολδοβλαχία καὶ ἀνθρώπου ποῦ ἀνέπτυξε ἀρκετὰ ἀξιόλογη πολιτικὴ δράση μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δὲν εἶχαν προσελκύσει ὡς τώρα τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐπιστήμης μας, μὲ μόνη ἕσως ἐξαιρέση ὅσα λιγοστά συμπεριέλαβε γι' αὐτὸν ὁ Ἄνδρέας Παπαδόπουλος - Βρετὸς στὴ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» του¹. Μόνον πρὶν λίγα χρόνια δημοσιεύτηκε στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὸν κ. Νέστορα Καμαριανὸ ἓνα ἀξιόλογο ἄρθρο, στὸ ὁποῖο ὁ ἀκούρατος αὐτὸς ἐρευνητῆς ἐξετάζει συστηματικὰ τὴ δράση τοῦ Σκούφου ὡς μέλους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀναφερόμενος ταυτόχρονα τόσο στὶς σπουδὲς ὅσο καὶ στὴ φιλολογικὴ καὶ γενικώτερα πνευματικὴ δραστηριότητα τοῦ ἴδιου προσώπου κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἰδίως περίοδο².

Ὁ Νικόλαος Σκούφος γεννήθηκε στὴν Σμύρνη καὶ ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄλλους ἀδελφούς του, τοὺς Σπυρίδωνα, Γεώργιο καὶ Πέτρο³.

1. Βλ. Ἄνδρ. Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἦτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων κ.λ.π., μέρος Β', Ἀθήναι 1857, σ. 335-336.

2. Βλ. *Nestor Camariano*, *Un eterist fruntas din București: Nicolae Scufos* [= Ἐνας ἔγκριτος Φιλικὸς τοῦ Βουκουρεστίου: Νικόλαος Σκούφος], *«Studii»* τ. 26 (București 1973) 803-815. Τὸ ἴδιο ἄρθρο, μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν φιλόλογο κ. Α. Ε. Καραθανάση, δημοσιεύτηκε στὴν «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία» τ. Β' (Παράρτημα), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 263-281, ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου.

3. Βλ. *Νικ. Δραγοῦμη*, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, Ἀθήναι 1879, τ. Α' σ. 6. Γιά τοὺς ἀδελφούς Σκούφου βλ. ἀκόμη διάφορες πληροφορίες ποῦ μᾶς δίνει ὁ Ἀλεξ. Παγκαβῆς, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἀθήναι 1894, σ. 66, 80, 96, 98, 106-107, 118, 124, 142, 235, 263, 288, 289-290, 342-343, τ. Β', Ἀθήναι 1895, σ. 30, 35-36, 43-44, 377, 382. Ἀρκετὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιά τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ ἰδίως γιά τὸν Νικόλαο Σκούφο βλ. ἐπίσης στοῦ Γεωργίου Δ. Δημακοπούλου, Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας

Στὰ 1811 - 1812 ἔφυγε ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του, γιὰ νὰ σπουδάσῃ νομικὰ στὴν Εὐρώπη, καὶ ἔζησε ἀρκετὰ χρόνια στὴν Γαλλία καὶ τὴν Γερμανία. Κατὰ τὴ διάρκεια μάλιστα τῶν σπουδῶν του στὴν Γοττίγγη τῆς Γερμανίας ὑπῆρξε καὶ ὑπότροφος τῆς «Φιλομούσου Ἐταιρείας» τῆς Βιέννης κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τῆς Ρωξάνδρας Στούρτζα, κόμισσας Edling, ποὺ διατηροῦσε στενοὺς φιλικοὺς δεσμοὺς μὲ τὸν κόμη Ἰωάννη Καποδίστρια¹. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σπουδῶν του αὐτῶν ὁ Σκουῖφος δημοσίευσε καὶ τὰ πρῶτα ἔργα του, δύο μεταφράσεις ἀπὸ τὰ γαλλικὰ καὶ ἓνα πρωτότυπο ἔργο².

Τὸ 1819 ὁ Σκουῖφος ἤλθε στὴν Βλαχία, στὴν αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα Ἀλεξάνδρου Σούτσου, ὅπου καὶ ἀνέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, ἰδίως στὸν τομέα τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου τοῦ Βουκουρεστίου, μὲ τὸ ὅποιο καὶ συνδέθηκε στενὰ τὸ ὄνομά του, γιὰτὶ μετεῖχε στὴν ἐποπτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ θεάτρου

1827-1833. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως, Α' 1827-1828, Ἀθῆναι 1970, σημ. σ. 31-32, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὁ Δημακόπουλος ἀναφέρει ὡς ἀδελφοὺς τοῦ Νικολάου Σκουῖφου τοὺς Σπυρίδωνα, Γεώργιο, Παῦλο καὶ πιθανὸν ἓναν Διομήδη. Ἀρκετὰ ἐπίσης ἔγγραφα, ἀναφερόμενα γενικὰ στὴν οἰκογένεια Σκουῖφου καὶ ἐιδικώτερα στὸν Γ. Σκουῖφο, ἀποκρίνεται σήμερὰ στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (βλ. Κων. Ἰθ. Διαμάντη, Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τόμος Πρῶτος, μέρος Α', Κατάλογοι καὶ εὑρετήρια τῶν συλλογῶν, μέρος Β', Τὰ ἱστορικὰ ἔγγραφα τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 εἰς περιλήψεις καὶ περικοπὰς, Κατάλογος δεῦτερος, Ἀθῆναι 1972, σ. 73, 300-301).

1. Γιὰ τίς σπουδὲς τοῦ Νικ. Σκουῖφου βλ. Camariano, ὁ.π.σ. 803-804 (ἐλλήν. μετάφρ. σ. 265-267), ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Τὰ μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Σκουῖφο γαλλικὰ ἔργα εἶναι: 1) τοῦ F. Schoell *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ἀπ' ἀρχῆς ταύτης μέχρι ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Σκουῖφου, τόμ. Α'-Β'*. Ἐν Βιέννῃ, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ τυπογραφείου δὲ Χιρσφέλδ, 1816. Τόμος Β', ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἰωαν. Βαρθ. Τσβεκίου (ἡ μετάφραση ἀφιερώνεται στὴν Στούρτζα) καὶ 2) *Χειρόγραφον ἐκ τῆς Ἁγίας Ἐλένης. Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Μετὰ ὑποσημειώσεων ἐκδοθὲν ὑπὸ [N.] Σκουῖφου. Ἐν Μυνησίᾳ 1818*, ἐνῶ τὸ πρωτότυπο ἔργο του ποὺ φέρει τὸν τίτλο *Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ, πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονικῶν Ἑπτὰ Νήσων ἀφιερωθὲν ὑπὸ Ε. Φ. Ἐν Φιλαδελφείᾳ 1817*, μολονότι δὲν ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας καὶ ὁ πραγματικὸς τόπος ἐκδόσεώς του, εἶναι σήμερὰ σχεδὸν ἐξακριβωμένο ὅτι γράφηκε ἀπὸ τὸν Σκουῖφο καὶ ὅτι εἶχε τυπωθῆ στὸ Μόναχο· βλ. σχετικὰ Camariano, ὁ.π. σ. 804-807 (ἐλλήν. μετάφρ. σ. 267-270), ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, καθὼς καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴ διάδοσιν τῶν παραπάνω ἔργων στὶς Παραδουνάβιες Ἠγεμονίες, τίς ρουμανικὲς μεταφράσεις των κλπ. Βλ. ἐπίσης *Ariadna Camariano-Cioran, Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, σ. 318, 330, 336, 661. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ὁ Σκουῖφος δημοσίευσε καὶ ἓνα ἀκόμη ἔργο του, τὸ πρῶτον ἐλληνικὸν στὸ εἶδος του, μὲ τὸν τίτλον: *Συλλογὴ τῶν συνθηκῶν, πρωτοκόλλων καὶ διπλωματικῶν ἐγγράφων ἀποτελούντων τὸ οὐσιωδέστερον μέρος τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους, παρὰ τοῦ Ν. Σκουῖφου, τόμος Α', ἐν Ναυπλίῳ ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουλάκη, 1834*.

αὐτοῦ καὶ διετέλεσε καὶ διευθυντὴς του. Ἐπίσης, δίδαξε ὡς καθηγητὴς στὴν ἡγεμονικὴ αὐλὴ καὶ χρησιμοποιοῦντο ἀκόμη, μιὰ καὶ γνώριζε καλὰ ξένες γλῶσσες, καὶ ὡς συνοδὸς τῶν διπλωματῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν ξένων ποὺ ἐπισκέπτονταν τὴν αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας¹.

Ὁ Σκούφος, ἂν καὶ τὸ ὄνομά του δὲν συμπεριλαμβάνεται στοὺς γνωστοὺς καταλόγους τῶν Φιλικῶν, εἶχε ἀναμφισβήτητα μνηθῆ στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνθουσιώδη μέλη της. Μάλιστα εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐπιχείρησε νὰ ὑλοποιήσῃ τὴν ἰδέα τῶν Φιλικῶν νὰ ἐκδώσουν στὸ Βουκουρέστι ἓνα ἑλληνικὸ περιοδικὸ² ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προβάλλῃ τὰ αἰτήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας μὲ περισσότερη ἐλευθερία ἀπὸ ἐκείνη ποὺ διέθεταν οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ τῆς Βιέννης. Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ δὲν καρποφόρησε τελικὰ καὶ γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ συνάντησε ἀρκετὴ ἀντίδραση ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρο Σούτσο³.

Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐξέγερση στὴν Μολδοβλαχία, ὁ Σκούφος ἀκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη στὴν ἐκστρατεία του καὶ στὴν ἀρχὴ κέρδισε τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ὁ ὁποῖος τὸν διόρισε πρῶτα γραμματεὰ του καὶ κατόπιν κυβερνήτη τῆς πόλης Cîmpulung. Ἀργότερα ὅμως διεφώνησε μὲ ὀρισμένους Φιλικούς, ἰδίως μὲ τὸν Λασσάνη, καὶ ἔπεσε στὴ δυσμένεια τοῦ Ὑψηλάντη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος στὴ γνωστὴ προκήρυξή του τῆς 8ης Ἰουνίου 1821 ἀπὸ τὸ Rîmnice (τῆς συνταγμένης πιθανὸν ἀπὸ τὸν Λασσάνη), μὲ τὴν ὁποία ἀποχαιρετοῦσε τοὺς συντρόφους ποὺ τοῦ ἔμειναν πιστοὶ καὶ καταριόταν τοὺς προδότες, καταφέρεται καὶ ἐναντίον τοῦ Σκούφου, ποὺ τὸν ἀποκαλεῖ «φαυλόβιον». Τότε ἐπίσης ὁ Σκούφος κατηγορήθηκε, ἀλλὰ ἄδικα, ὅτι εἶχε κλέψῃ τὸ ταμεῖο τῆς Ἐταιρείας καὶ ἔφυγε μ' αὐτὸ στὸ Βρασον, ὅπου καὶ κατασπατάλησε τὰ χρήματα. Πάντως, μαζί μ' ἄλλους πρόσφυγες ἀπὸ τὸ στρατὸ τοῦ Ὑψηλάντη, κατέφυγε καὶ ὁ Σκούφος στὸ αὐστριακὸ ἔδαφος, πρῶτα στὸ Sibiu καὶ ὕστερα στὸ Cluj, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου 1821 στάλθηκε μὲ συνοδεία στὴν κατεχόμενη ἀπὸ τοὺς Ρώσους Βεσσαραβία. Κατόπιν πέρασε στὴν Ὀδησό, ὅπου τὸν

1. Βλ. *Camariano, Nicolae Scufos*, σ. 807-810 (ἑλλ. μεταφρ. σ. 271-274).

2. Στὸ θέμα αὐτὸ ἀναφέρεται ἀσφαλῶς καὶ ὁ Παν. Κοδρικᾶς σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του τῆς 26ης Ἰανουαρίου 1820 (ν.ῆ.) ἀπὸ τὸ Παρίσι πρὸς τὸν Δημ. Ποστολάκην στὴν Βιέννη, ὅπου γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἄν ὅμως καὶ αὐτὰ μείνουν ὡς τὰ ἄλλα (γίνεται λόγος γιὰ κάτι χρήματα), ἂς συγκαταγραφοῦν εἰς τὸν κατάλογον τοῦ κυρίου Σκούφου, ὁ ὁποῖος οὐδ' ἀπλῶς λέξιν μοὶ ἔγραψεν, οὐδὲ τὴν προκήρυξιν τῆς ἀκουστῆς του Ἀθηνᾶς, τὴν ὁποῖαν ἐδῶ πρὸς διαφόρους ἔστειλε, κατεδέχθη νὰ μοὶ τὴν ἀναγγείλῃ» *Φαίδωνος Κ. Μπουμπουλιδίου, Ἀνέκδοτα ἐπιστολαὶ τοῦ Παν. Κοδρικᾶ πρὸς τὸν Δημ. Ποστολάκην, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* τ. ΚΑ' (Ἀθῆναι 1970-1971) 47.

3. Βλ. σχετικὰ τοῦ *Camariano*, ὁ.π. σ. 810-812 (ἑλλ. μεταφρ. σ. 274-277), ὅπου καὶ ἐνδιαφέροντα νέα στοιχεῖα.

Αύγουστο του ίδιου έτους, μαζί με μερικούς άλλους, προσπάθησε με μιὰ έγγραφη άπολογία ν' άντικρούση τις κατηγορίες του 'Υψηλάντη και νά ρίξει σ' εκείνον όλη τήν εϋθύνη τής καταστροφής. 'Επίσης, για ένα χρονικό διάστημα ό Σκουφος έζησε και στο Κισνόβι τής Βεσσαραβίας. 'Εκει, μαζί με τους Φιλικούς Βασίλειο Καραβιᾶ, Κωνσταντίνο Δούκα και Κωνσταντίνο Πεντεδέκα, σύναξε στο σπίτι του συνταγματάρχη τής ύπηρεσίας πληροφοριών Ivan Petrović Liprandi, όπου γνώρισε πιθανόν και τόν μεγάλο Ρώσο ποιητή 'Αλέξανδρο Ποϋσκιν¹.

Δέν γνωρίζουμε πότε άκριβῶς έφθασε ό Σκουφος στην έπαναστατημένη 'Ελλάδα, τόν συναντούμε πάντως στο πολιτικό προσκήνιο από τὸ φθινόπωρο του 1825, όποτε και άρθρογραφεί στην έφημερίδα «'Ο Φίλος του Νόμου». Τήν εποχή αυτή άνήκει πολιτικά στους όπαδούς του Κουντουριώτη, στον όποιο τόν είχε συστήσει ό μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας 'Ιγνάτιος. 'Αργότερα, στις 28 Αύγουστου 1826 ή 'Επιτροπή τής Συνελεύσεως, που μαζί με τήν Διοικητική 'Επιτροπή μετά τήν πτώση του Μεσολογγίου είχαν άντικαταστήσει προσωρινά τήν Γ' 'Εθνοσυνέλευση τής 'Επιδάουρου, εκλέγει τόν Σκουφο μέλος μιᾶς πενταμελούς έπιτροπής για τή σύνταξη πρόχειρης συλλογής των άναγκαιοτέρων πολιτικών νόμων». 'Ως άλλα μέλη τής έπιτροπής αυτής είχαν όριστῆ οί Νικ. Σπηλιάδης, Ι. Θεοτόκης, Γ. Γλαράκης και Χ. Αινιάν². Τόν επόμενο χρόνο ('Απρίλιος 1827) ό Σκουφος όρίστηκε πάλι μέλος μιᾶς άλλης πολυμελούς έπιτροπής που συνέταξε τὸ Σύνταγμα τής Τροιζῆνος. Μάλιστα ό Σκουφος, μαζί με δύο άλλους γνωστούς νομομαθεῖς, τόν Χριστόδουλο Κλονάρη και τόν Γρηγόριο Σουτσο, υπῆρξαν και οί εισηγητές του σχεδίου του Συντάγματος στην 'Εθνοσυνέλευση, όπου άγωνίστηκαν με πάθος, ιδίως ό Σκουφος, για νά κάμψουν μερικές άντιρρήσεις, που αναφέρονταν ιδίως στις διατάξεις τις σχετικές με τόν Κυβερνήτη Καποδίστρια, και νά πείσουν όλους σχεδόν τους άντιπροσώπους του έθνους νά δεχτούν τὸ Σύνταγμα τής Τροιζῆνος³. Ειδικά για τὸ ρόλο που έπαιξε ό Σκουφος στο σημείο αυτό αξίζει νά παραθέσουμε έδῶ όσα χαρακτηριστικά σημειώνει στις «'Ιστορικές άναμνήσεις» του ό Νικόλαος Δραγούμης: «'Εγώ δέ και σήμερα ανακαλῶ μετά πόθου εις τήν μνήμην μου τους τρεῖς εκείνους εισηγητάς, ὧν τήν κόνιν καλύπτει από πολλοῦ ψυχρόν μάμμαρον. "Έναυλον έχω εισέτι και τήν φιλο-

1. Βλ. *Camariano*, ό.π.σ. 812-814 (έλλην. μετάφρ. σ. 277-280), όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

2. Βλ. *Δημακοπούλου*, 'Η διοικητική όργάνωσις τής 'Ελληνικής Πολιτείας, σημ. σ' 31, και *Κων. 'Αθ. Διαμάντη*, Τά Ιστορικά έγγραφα του άγώνος του 1821 των Γενικών 'Αρχείων του Κράτους εις περιλήψεις και περικοπάς. Κατάλογος πρώτος, 'Αθήναι 1971, σ. 334.

3. Βλ. *Δημακοπούλου*, 'Η διοικητική όργάνωσις τής 'Ελληνικής Πολιτείας, σ. 30 κ. έξ., 37 σημ. 3, 38.

σκώμματα ῥητορείαν τοῦ Χ. Κλονάρη καὶ τὴν εὐμελῆ τοῦ Ν. Σκούφου φωνὴν καὶ τὸν ἐπιστήμονα λόγον τοῦ Γρηγορίου Σούτσου. Πειστικὴ μὲν ἦτο καὶ τῶν τριῶν ἡ εὐγλωττία, ἀλλὰ δὲν ἐπειθε πάντοτε καὶ τοὺς πληρεξουσίου· διότι τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ ὁ νομομαθὴς ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Σωκράτους, ὅπως καὶ οὗτος ὑπὸ τῶν κατηγορῶν αὐτοῦ, ἱκανὸς δηλαδὴ «τὸν ἤττω λόγον κρείττω ποιεῖν». Συνέστη δὲ τινὰ τῶν ἡμερῶν ῥαγδασιότητὴ μάχη, ἃν ἔπρεπεν ὁ Κυβερνήτης νὰ κηρυχθῆ ἀνεύθυνος, ἢ, ὡς τότε ἐλέγετο, ἀπαρβίαστος ἢ ὑπεύθυνος. Καὶ οἱ μὲν εἰσηγητὰι καὶ τινες τῶν πληρεξουσίων ὑπεστήριζον τὴν πρώτην δόξαν· οἱ πολλοὶ ὅμως, φοβούμενοι μὴ κηρυττόμενος ἀνεύθυνος ἐκτραπῆ εἰς θεμιτὰ καὶ ἀθέμιτα, ἐκκλινον πρὸς τὴν δευτέραν. Εἰς μάτην δὲ οἱ τρεῖς νομομαθεῖς ἐκένωσαν ὀλόκληρον τὴν φαρέτραν τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν θεωριῶν· διότι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους δὲν ἀντιπάλαιον μὲν διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνέδιδον. Ὅθεν ἡ ἔρις, πεσοῦσα βεβριθυῖα, ὡς πάλαι μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ Ὅμηρου, κατέστη ἀτελεύτητος, καὶ οἱ εἰσηγητὰι ἀπαυδήσαντες ἠτοιμάσθησαν νὰ ρίψωσι τὰς ἀσπίδας. Ἄλλ' εἰς αὐτῶν, παλαιαιτικώτερος τῶν ἄλλων, ὁ Σκουῖφος, ὡς στρατιώτης ὅς τις καὶ ἀποθνήσκων καταφέρει τελευταίαν πληγὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, «Εἰς τὴν ζωὴν τῶν γονέων μας, διεσάλπισε, δὲν θέλομεν νὰ σᾶς ἀπατήσωμεν». Καὶ ἐν ἀκαρεῖ τό καινοφανὲς τοῦτο βουλευτικὸν ἐπιχείρημα κατετρόπωσε τοὺς ἐναντίους, καί, πλὴν δύο ἢ τριῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ μέχρι θανάτου δημοκρατικὸς Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδης, πάντες παρέδωκαν τὰ ὄπλα. Ὁ εἰσηγητὴς οὗτος, νέος Ἰξίων τρέχων κατόπιν σκιάς, ἀπέθανεν ἀθλῶν ὑπὲρ ιδέας, ἣν ἐθεράπευε μὲν, δὲν ἐπίστευεν ὅμως, ὑπὲρ τῆς συγχωνεύσεως, λέγων, τῶν πολιτικῶν μερίδων»¹.

Μὲ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Καποδίστρια στὴν Ἑλλάδα ὁ Σκουῖφος τάσσεται στὴν ἀρχὴ ἀνεπιφύλακτα στὸ πλευρὸ τοῦ Κυβερνήτη. Ἐξ ἄλλου, τὰ αἰσθήματά του πρὸς τὸν Καποδίστρια ἦσαν γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὸ κολακευτικὸ ἐγκώμιον ποῦ τοῦ εἶχε ἀφιερῶσει στὸ ἔργον του «Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονικῶν Ἑπτὰ Νήσων», ὅπου εἶχε γράψει τὰ ἐξῆς: «Ἀρκοῦμαι μεταξὺ τῶν ἄλλων νὰ ἀναφέρω τὴν Κορωνίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, τὸν ἀληθῆ καὶ ζῶντα στύλον τῆς Πατρίδος σας, καὶ τὸ καύχημα τοῦ Γένους ὀλοκλήρου, τὸν ἐξοχώτατον Κόμητα Ἰωάννην Καποδίστριαν. Γενναῖε καὶ Ἐνδοξε Ἄνερ! Οἱ ὑπὲρ τοῦ Γένους σου λαμπροὶ ἀγῶνες εἶναι πλέον παρὰ ἀξιώτεροι τῶν ἀσθενῶν μου ἐγκωμίων· διότι στεφανοῦνται καθ' ἐκάστην μὲ χρυσᾶς δάφνας ἀπὸ ὀλόκληρον τὸν ἐξευγενισμένον Κόσμον, εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ὁποίου συνήργησες ὑπὲρ ἄλλον τινά, καὶ ἐπὶ προσώπου ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκύρωσας αὐτὴν διὰ τῆς σφραγίδος Σου. Τὸ ὄνομά Σου εἶναι ἐγκεχαραγμένον εἰς τὰς πλάκας τῶν καρδιῶν μας, καὶ οἱ ἀληθεῖς Πατριῶται δὲν θεωροῦσιν εἰς τὸ πρόσωπόν Σου παρὰ δευτέρον Μιλτιάδην, ἢ

1. Δραγούμη, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, τ. Α' σ. 44.

άλλον Θεμιστοκλέα, οΐτινες διὰ τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ Γένους καὶ τῆς Πατριδος των ἀπέκτησαν μνήμην ἀθάνατον εἰς τὰ ἔνδοξα χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐς χάριρ ἡ πατρίς Σου καρδιά, θερίζουσα τοὺς δικαίους καρπούς τῶν ὑπὲρ τοῦ Γένους Σου ἐνδόξων ἀγώνων, τὸ ὅποιον ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος Σοὶ ἐπεύχεται *Ζωὴν Πολυχρόνιον*»¹.

Τὸν πρῶτο χρόνο τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ὁ Σκοῦφος παραμένει πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Κυβερνήτη, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἐνὸς ἐκτενοῦς ὑπομνήματός του, γιὰ τὸ ὅποιο θὰ κάνομε λόγο παρακάτω καὶ τὸ ὅποιο ὑπέβαλε στὸν Καποδίστρια τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1828². Ἄγνωστο ὅμως γιὰ ποιὸν ἀκριβῶς λόγο ὁ Σκοῦφος πέρασε ἀργότερα στὴν ἀντιπολίτευση καὶ ἐξελίχθηκε σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς σφοδροὺς πολέμιους τοῦ Κυβερνήτη, διατηρώντας μάλιστα μυστικὴ ἐπαφὴ καὶ μὲ τὸν διπλωματικὸ ἐκπρόσωπο τῆς Γαλλίας βαρόνο de Rouen³. Γι' αὐτὸ ἴσως τὴν ἡμέρα τῆς δολοφονίας τοῦ Καποδίστρια ὁ ἀδελφὸς του Σπυρίδων Σκοῦφος, ποὺ κατὰ τὸν Ἀλέξ. Ραγκαβῆ δὲν διακρινόταν γιὰ τὴν ἀνδρεία του, ἔτρεξε νὰ κρυφτῆ στὸ σπίτι τοῦ Ραγκαβῆ, γιὰτὶ φοβόταν γιὰ τὴ ζωὴ του ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιπολιτευτικῆς στάσης τοῦ ἀδελφοῦ του⁴.

Λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Καποδίστρια ὁ Σκοῦφος μπόρεσε νὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμία του ν' ἀποκτήσῃ δική του ἐφημερίδα. Στις 14 Ἰανουαρίου 1834 ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται στὸ Ναύπλιο «Ὁ Σωτήρ», μὴ δισεβδομαδιαία πολιτικὴ, φιλολογικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐφημερίδα, τετρασέλιδη καὶ χωρισμένη σὲ δύο στῆλες, ἀπὸ τις ὁποῖες ἡ μία συντασσόταν στὰ ἑλληνικά καὶ ἡ ἄλλη στὰ γαλλικά. Στὴν ἀρχή, γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα, «Ὁ Σωτήρ» συμπολιτεύθηκε τὴν Ἀντιβασιλεία καὶ μάλιστα ὡς τὸ φ. 69 τυπωνόταν στὴν «Βασιλικὴν Τυπογραφίαν», σύντομα ὅμως πέρασε στὴν ἀντιπολίτευση. Στις 16 Μαΐου 1835 ἡ ἐφημερίδα μεταφέρθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1837, ὅποτε διακόπηκε προσωρινὰ ἢ ἐκδόσῃ της, ἀγωνίστηκε μὲ δύναμη καὶ θάρρος ὑπὲρ τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἐναντίον τοῦ προέδρου τῆς Ἀντιβασιλείας κόμη Armansperg, ποὺ τὸν θεωροῦσε ὑπεύθυνον γιὰ τὴ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ τὴ στάση του αὐτὴ ὁ Σκοῦφος παραπέμφθηκε

1. *Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονικῶν Ἐπαύ Νήσων*, ἀφιερωθὲν ὑπὸ Ε. Φ., ἔκδοσις δευτέρα, Αἴγινα 1828, ὑποσ. σ. 25-26.

2. Παράλληλα μὲ τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὴν πολιτικὴ τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Σκοῦφος ἀσκούσε καὶ τὴ δικηγορίαν στὰ δικαστήρια τοῦ Ναυπλίου· βλ. π.χ. *Αἰμητιρίου Γ. Σερεμέτη* Ἡ Δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια, Α'. Πρώτη περίοδος 1828-1829 (Μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 131, 227, 304, 368-371, 384, 457.

3. Βλ. *E. Driault - M. Lhéritier*, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, τ. Β', Paris 1925, σ. 55. Βλ. καὶ σ. 76. Πρβλ. καὶ *Ραγκαβῆ*, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α' σ. 289-290.

4. Βλ. *Ραγκαβῆ*, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α' σ. 289-290.

άρκετὲς φορές σὲ δίκη, ἀλλὰ ἀθωώθηκε¹. Μόνο μία φορά, στις 12 Αὐγούστου 1836, καταδικάστηκε σὲ «ένος μηνὸς παῦσιν τῶν δικηγορικῶν χρεῶν του»².

Στις 20 Ἰανουαρίου 1838, ἔπειτα ἀπὸ ἐξάμηνη περίπου διακοπή, «Ὁ Σωτῆρ» ἐπανεκδόθηκε μὲ ὑπεύθυνον συντάκτη τὸν Πέτρο Σκούφο. Ὁμως τώρα, ἴσως ἀπὸ φόβο, δὲν ὑποστήριζε πιά τις ἴδιες ἀρχές. Τὸ δάφνινο στεφάνι μὲ τὴ λέξη «Σύνταγμα», ποὺ ὑπῆρχε προηγουμένως στὴν προμετωπίδα τῆς ἐφημερίδας, εἶχε ἀφαιρεθῆ καὶ ὁ ἀρθρογράφος τῆς δὲν ἐπέμενε ὅπως πρῶτα στὴν ἀμεση χορήγηση Συντάγματος, ἀλλὰ τὸ ἀφῆνε αὐτὸ στὴν ὠριμη κρίση τοῦ Ὁθωνα ποῦ, μὲ ἐλεύθερη βούληση, θὰ ἀποφάσιζε, ὅταν θὰ ἐρχόταν ἡ κατάλληλη ὥρα. Ἡ ἐκδοσις τοῦ «Σωτῆρος» διακόπηκε ὀριστικὰ στις 3 Νοεμβρίου 1838³.

Ὁ Σκούφος διακρινόταν, κατὰ τὸν Ραγκαβῆ, γιὰ καλλιέπεια καὶ δεξιότητα στὴ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας του, ἦταν ὅμως ἀρκετὰ φιλόδοξος, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο ποὺ ἀναφέρει πάλι ὁ Ραγκαβῆς: «... ὅτε ἀπῆλθεν ὁ Ἀρμανσπέργης (δηλαδὴ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1837), ὃν ἐπολέμησεν ὡς τὸν γαλλορωσικὸν σύνδεσμον ὑποστηρίζας, ὠνειρεύθη ὅτι ἐφθασεν ἡ στιγμή τῆς εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἀνόδου του (δηλαδὴ στὴν κυβέρνησις τοῦ Rudhart)· καὶ ἐπὶ τοῦ γραφείου του εἶδον ἐγὼ αὐτὸς στύλον τινα ταλλήρων, ὃν ἔμαθον ὅτι εἶχε σωρεύσει ἐκεῖ διὰ φιλοδώρημα εἰς τὸν κλητῆρα, ὃν περιέμενε φέροντα τὸ τῆς εἰς ὑπουργὸν ἀναγορεύσεώς του δίπλωμα. Ἄλλ' ὁ κλητῆρ δὲν ἦλθε καὶ τὰ τάλληρα δὲν ἐδόθησαν»⁴. Τελικὰ ὁ Σκούφος, μιά καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ γίνῃ ὑπουργός, ἀρκέστηκε σὲ μιά θέση εἰσηγητοῦ στοῦ Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ὅπου διορίστηκε τὸ 1840 ἀπὸ τὸν Ὁθωνα. Πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ 1842⁵.

II. ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Τὸ υπόμνημα τοῦ Νικολάου Σκούφου πρὸς τὸν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖο μνημονεύσαμε ἤδη παραπάνω, βρίσκεται στοῦ Ἀρχεῖου

1. Βλ. *Κώστα Μάγερ*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, τ. Α', 1790-1900, Ἀθήναι 1957, σ. 43-44. Πρβλ. καὶ *Ραγκαβῆ*, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β', σ. 30. Βλ. ἐπίσης καὶ *Γεωργίου Π. Νάκου*, Τὸ πολιτικὸν καθεστῶς τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ Ὁθωνος μέχρι τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Ἐκ τῶν δημοκρατικῶν ιδεωδῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 207 σημ. 81, 225 σημ. 35, 230-231, 234 σημ. 85, 236, 254 σημ. 194, ὅπου καὶ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία τοῦ «Σωτῆρος».

2. Βλ. ἐφημ. «Ὁ Σωτῆρ» φ. 17/9-8-1836 καὶ μονόφυλλο παρόρθημα μὲ τίτλο «Δίκη τοῦ Σωτῆρος» μετὰ τὸ φ. 38/24-12-1836.

3. Βλ. *Μάγερ*, ὁ.π. σ. 44.

4. *Ραγκαβῆ*, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β' σ. 44.

5. *Παπαδοπούλου - Βρετοῦ*, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, τ. Β' σ. 336.

Καποδίστρια στην Κέρκυρα στο φάκελο αριθμ. 135, που φέρει τον τίτλο *Πορεία των Πολιτικῶν Κομμάτων ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου*¹, ὑπὸ Ν. Σκούφου. Τὸ κείμενο, πρωτότυπο, συνταγμένο γαλλικὰ στὶς 14 Δεκεμβρίου 1828 στὸ Ναύπλιο, καλύπτει τὰ 21 ἀπὸ 28 φύλλα, διαστάσεων 0,215×0,315 μ., που εἶναι ραμμένα σὲ σχῆμα τετραδίου. Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ πρώτου φύλλου εἶναι γραμμένος ὁ τίτλος τοῦ ὑπομνήματος: *Marche des Partis en Grèce depuis le Commencement de la Révolution jusques à l'arrivée du C. J. Capodistrius, 1828*, ἐνῶ ἡ σελιδαρίθμηση (σελίδες 1-42) ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δεύτερο φύλλο. Τὰ ἔξι τελευταῖα φύλλα (23-28) εἶναι λευκὰ καὶ χωρὶς ἀρίθμηση. Τὸ κείμενο, μὲ γραφὴ καθαρὴ, εἶναι γραμμένο σὲ ἡμίκλαστο, στὸ δεξιὸ τμήμα τῆς σελίδας.

Στὸν ἴδιο φάκελο τοῦ Ἀρχείου μαζί μὲ τὸ ὑπόμνημα βρίσκεται καὶ μιὰ ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία ὁ Σκούφος ὑπέβαλε τὸ ὑπόμνημά του στὸν Καποδίστρια, ἐξηγώντας ταυτόχρονα τὸ σκοπὸ καὶ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἔργου του. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, γραμμὴν στὶς δύο πρώτες σελίδες ἐνὸς τετραφύλλου, διαστάσεων 0,210×0,310 μ., εἶναι ἡ ἑξῆς:

Excellence

Je voulus expliquer à moi-même quelques événements passés, et je fis insensiblement un ouvrage.

Je voulus noter quelques faits, et la curiosité m'entraîna à la recherche des causes de ces faits.

L'ouvrage ainsi commencé² et fini m'a paru mériter d'occuper un instant l'attention de Votre Excellence.

Ce n'est pas une histoire de la révolution grecque; mais il est indispensable pour tout homme qui veut étudier cette histoire
σ. 2 et raisonner / sur la conduite passée et peut-être même présente des Grecs.

Je ne dirai rien à Votre Excellence de mon impartialité: il est si difficile de se dépouiller de ses propres sentimens, surtout quand on écrit à une époque si peu éloignée des événemens auxquels³ on n'est pas tout à fait étranger.

1. Γιὰ τὶς ἐλληνικὲς πολιτικὲς παρατάξεις καὶ τὰ κόμματα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγώνα τῆς ἀνεξαρτησίας βλ. Νικ. Βλάχου, Ἡ γένεσις τοῦ ἀγγλικοῦ, τοῦ γαλλικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ κόμματος ἐν Ἑλλάδι, «Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν» τ. 19 (Ἀθῆναι 1939) 25-44, καὶ Γρηγορίου Δαφνῆ, Τὰ ἐλληνικὰ πολιτικὰ κόμματα 1821-1961, Ἀθῆναι 1961, σ. 25-39.

2. Στὸ χφ. *commencée*.

3. Στὸ χφ. δύο λέξεις: *aux quelles*. Τὸ ἴδιο καὶ σὲ ἄλλα παρόμοια παρακάτω, στὸ κείμενο τοῦ ὑπομνήματος.

Mais j'ose garantir à Votre Excellence l'exactitude des faits y rapportés et puisés¹ dans les meilleures sources.

J'ai l'honneur d'être avec profond respect
de Votre Excellence
Le plus dévoué serviteur
N. Skouffos

Napoli de Romanie
le 19 Décembre 1828

A Son Excellence
Monsieur le Compte J. de Capodistrias

Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Σκούφου ἀποτελεῖ, ὅπως τὸ δηλώνει ἐξ ἄλλου καὶ ὁ τίτλος του, μιὰ ἐπισκόπηση τῆς πορείας τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας. Γενικά, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι τὸ ἔργο προβάλλει τὶς προσωπικὰς ἀπόψεις καὶ ἐκτιμήσεις τοῦ συγγραφέα του, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ἐκφράζονται καὶ μερικὲς θέσεις ἀποδεκτὲς σήμερα ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητὲς τῆς νεώτερης ἱστορίας μας. Κύριο ἀναμφισβήτητα γνώρισμα τοῦ κειμένου εἶναι ὁ ἀντικοτζαμπασιδικοῦ χαρακτήρας του.

Ὁ Σκούφος διαιρεῖ τὸ ὑπόμνημά του σὲ ἑπτὰ μέρη — περιόδους τὰ ὀνομάζει — ποὺ ἀνταποκρίνονται περίπου σὲ ἀντίστοιχες περιόδους τῆς Ἐπαναστάσεως. Στὴν πρώτη περίοδο (σελ. χφ. 1-3) σκιαγραφεῖ τὸ ρόλο τῶν κοτζαμπάσηδων στὴν Πελοπόννησο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση καὶ διατυπώνει, κάπως ἀποφθεγματικά, τὴν ἀποψη ὅτι τὸ μόνο ποὺ ἐπιδίωξαν οἱ πρόκριτοι μὲ τὴ συμμετοχὴ τους στὸν Ἀγῶνα ἦταν νὰ ἀντικαταστήσουν στὴν ἐξουσία τοὺς Τούρκους. Ἡ δεύτερη περίοδος (σελ. χφ. 3-5) ἀναφέρεται στὴν ἄφιξη τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη στὴν Πελοπόννησο καὶ στὸ ρόλο του ὡς τὴν Α' Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου, στὴν ἀντίθεσή του μὲ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ ἰδίως μὲ τὴν Πελοποννησιακὴ Γερουσία, καθὼς καὶ στὴν ἐμφάνιση στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Θεοδ. Νέγρη. Τὸ κείμενο τῆς τρίτης περιόδου (σελ. χφ. 5-11) καλύπτει τὰ δύο πρῶτα χρόνια τοῦ Ἀγῶνα ὡς τὴ Β' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Ἄστρους. Ἐδῶ ὁ Σκούφος διακρίνει κατ' ἀρχὴν τρεῖς πολιτικὲς παρατάξεις (κοτζαμπάσηδες, στρατιωτικούς, ἀστικὴ τάξη), κατόπιν κάνει λόγο γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς Α' Ἐθνοσυνελεύσεως, τὴν ἀνοδο τοῦ κύρους τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τὰ αἷτια ποὺ τὴν προκάλεσαν, τὴν πρώτη κίνηση γιὰ αἴτηση «ἀγγλικῆς προστασίας» καὶ τέλος ἀναφέρεται στὰ ἀποτελέσματα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Ἄστρους. Στὴν τέταρτη περίοδο (σελ. χφ. 11-29), ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ ἐκτενὴς, ὁ Σκούφος μιλάει γιὰ τὴν ἔξυση

1. Στὸ χφ. *épuisés*, ἀσφαλῶς ἀπὸ παραδρομὴ.

τῶν πολιτικῶν παθῶν, τῇ διάσπαση τῶν κοτζαμπάσηδων, τὴν πολιτικὴ ἀνοδο τοῦ Κωλέττη καὶ τὸν ἀνταγωνισμό του με τὸν Μαυροκορδάτο, καθὼς καὶ γιὰ τὶς δύο φάσεις τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Ὑστερα ἀναφέρεται στὴν ἀπόβαση τῶν Αἰγυπτίων, στὴ γνωστὴ ἀκίνηση τῶν Ὁρλεανιδῶν» καὶ τὴν αἴτηση τῆς ἀγγλικῆς προστασίας» καὶ σὲ ἄλλα γεγονότα ὡς τὴ σύγκληση τῆς Γ' Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826. Ἡ πέμπτη περίοδος (σελ. χφ. 29-35) ἀναφέρεται με συντομία στὴ δύσκολη ἐσωτερικὴ κατάσταση τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου καὶ στὴν θριαμβευτικὴ ἐκστρατεία τοῦ Καραϊσκάκη ὡς τὶς παραμονές τῆς Γ' Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Τροιζῆνος (Ἀπρίλιος 1827), ἐνῶ στὴν ἕκτη περίοδο (σελ. χφ. 35-40) ἐξετάζονται οἱ λόγοι ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἐκλογή τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια ὡς πρώτου Κυβερνήτη τῆς χώρας, καθὼς καὶ οἱ ἀντιδράσεις ὀρισμένων πολιτικῶν μερίδων στὴν ἐκλογή αὐτή. Τέλος, στὴν ἑβδομῃ περίοδο (σελ. χφ. 40-42), με ἀρκετὴ δόση κολακείας, ὁ Σκούφος ἀναφέρεται στὸ μεγάλο κύρος τοῦ Καποδίστρια, ποὺ με τὴν παρουσία του καὶ μόνο ἐπέβαλε τὴν τάξη στὴ χώρα καὶ ἐπέφερε πολλὰ μεταβολές. Τὸν ἐπικρίνει βέβαια ἔμμεσα, γιὰτὶ στηρίχτηκε κυρίως στὰ ἐντόπια στοιχεῖα καὶ γιὰτὶ συγκέντρωσε ὅλες τὶς ἐξουσίες στὰ χέρια του, γιὰ νὰ καταλήξῃ ὅμως στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ Καποδίστριας, ὅταν ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας, εἶχε τὴν ὀμόθυμη συμπαράσταση τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι *souvent le despotisme d'un seul vaut mille fois mieux que l'anarchie, qui est le despotisme de tous contre tous.*

Δημοσιεύουμε ἀμέσως παρακάτω τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ τοῦ Σκούφου διατηρώντας βασικὰ τὴ μορφή τοῦ κειμένου καὶ σημειώνοντας τὶς ἐλάχιστες ἐπεμβάσεις μας. Οἱ ὑπογραμμίσεις ἀνήκουν στὸν συντάκτη τοῦ ὑπομνήματος. Ἐπειδὴ τὸ ὑπόμνημα ἀναφέρεται σὲ γνωστὰ κατὰ κανόνα γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, περιοριζόμαστε σὲ ἐλάχιστες μόνο κατατοπιστικὲς ἢ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις.

Marche des Partis en Grèce etc.

Première Période

La Révolution fut un coup de fortune pour les Cozzabassis¹.
Deux puissantes portions se disputaient dans les derniers
temps avant la révolution le pouvoir en Péloponnèse:

1o. Celui de *Kiamil Bey*;

2o. Celui de *Sechnezip Effendi*.

Chacun de ces deux partis Turcs était secondé par un autre
parti grec:

1. Στὸ χφ. συναντοῦμε δύο τύπους: *Cozzabassis* καὶ *Cozzabassi*: τοὺς ἐνοποιούμε στὸν πρώτον ποὺ εἶναι καὶ ὁ πιὸ συχρὸς.

A la tête du premier on remarquait *Sotiri Londos*.

A la tête du second, *Jean Délijanni*.

- σ. 2 Quelques années avant la révolution les Turcs /du Péloponnèse avaient trouvé moyen de diminuer le pouvoir que les Cozzabassis exerçaient sur les provinces, semer la discorde parmi eux, les appauvrir à force de dépenses, et ce qui était bien plus comode pour eux, couper l'arbre par la racine pour en avoir les fruits. On pourrait citer comme victimes, *Sotiri Londos*, *Jean Délijanni*, et *Grégoire Papa Fotopoulo*.

Mais les Cozzabassis, en se soulevant contre les Turcs, n'étaient animés que d'un seul désir: celui de remplacer les Turcs, et substituer¹ leur propre domination à celle de leurs maîtres; et quand ils ont cru s'apercevoir qu'il n'y avait pas plus de mal

- σ. 3 et de danger dans l'insurrection que dans l'obéissance, ils /ont pris les armes. Mais bientôt ils spéculèrent sur la liberté aussi bassement qu'ils auraient autrefois spéculé sur la servitude.

Seconde Période

Le prince Ipsilanti, à son arrivée en Péloponnèse, fut accueilli par les primats de la manière la plus flatteuse².

Il y trouva un Gouvernement déjà établi et composé de sept membres³.

Les primats sentaient la nécessité de consolider la révolution, et animer le peuple en lui faisant croire que le principal mobile en était la Russie. Bientôt Ipsilanti parut, et dès lors ils ne désespérèrent plus de la révolution.

- σ. 4 Le simple bon sens dictait à celui-ci de ménager le parti des primats. Mais il n'en fit rien. En demandant d'une manière impérieuse le pouvoir absolu, il s'aliène les coeurs du peuple. En embrassant le parti des militaires, il inspira des craintes aux primats; et en autorisant peut-être quelques désordres à Verveine, il les révolta contre lui.

1. Στο χφ. *subsistuer* από παραδρομή.

2. Για την άφιξη του Δημ. Ύψηλάντη και την πρώτη περίοδο της δράσης του στην επαναστατημένη Ελλάδα βλ. τη διδακτορική διατριβή του Κωνστ. Άθ. Διαμάντη, Δημήτριος Ύψηλάντης (1793-1832). Μέρος πρώτον, Πληρεξούσιος του Γεν. Επιτρόπου της Αρχής. Τμήμα Πρώτον, Τά μέχρι της άφίξεως εις τό στρατοπέδον των Τρικόρφων (1793-2 Ίουλίου 1821), Άθήναι 1966.

3. Αναφέρεται στην Πελοποννησιακή Γερουσία που είχε προκύψει από τη Συνέλευση των Καλτετζών.

C'est dans cette période que *Mavrocordato* ainsi que *Théodore Négris* ont commencé à paraître sur la scène politique.

Les *Cozzabassis* se servirent d'abord très habilement d'eux pour renverser la toute-puissance d'Ipsilanti, qui en effet commença à perdre une grande partie de son influence à la première
σ. 5 Assemblée Nationale convoquée / à Epidaure, et dont il doit être regardé comme le principal moteur.

Troisième Période

Pour bien apprécier les évènements de la révolution Grecque, il est de la plus haute importance de distinguer trois principaux partis en Grèce:

1ο. Celui des *Cozzabassis*.

2ο. Celui des *Militaires*.

3ο. Enfin celui des *Tiers-État*, le plus nombreux, le plus éclairé et le plus pacifique.

Comme les deux premiers se disputaient toujours le pouvoir, c'était aussi celui des *Tiers-État*¹, qui décidait toujours la victoire.

σ. 6 Ipsilanti et surtout *Mavrocordato*, sans / appartenir à aucun de ces trois partis, jaloux de voir échapper le pouvoir de leurs mains, tendaient naturellement à miner celui des deux partis qui s'en trouvait en possession.

A Epidaure le parti Aristocratique, dans l'espérance de traverser² le pouvoir d'Ipsilanti, accepta une Constitution, proposée par Négris, et rédigée principalement par un Italien, nommé Gallina³.

Mavrocordato fut nommé Président du Corps Exécutif, et Ipsilanti du Corps Législatif.

σ. 7 Ce dernier fut encore nommé Général en chef de l'expédition en Romélie. Mais voyant ses espérances / deçues et son pouvoir limité par la Constitution, au moment de franchir l'Isthme, il déploya encore la bannière de son frère Alexandre, et signa

1. Έννοεί την αστική τάξη.

2. Η γραφή είναι πολύ καθαρή στο χφ. Ασφαλώς όμως πρόκειται για παραδρομή και θα πρέπει να διαβάσουμε *renverser*.

3. Πρόκειται για τον Ιταλό νομομαθή Βικέντιο Gallina, που καταδιωγμένος από την πατρίδα του για τα δημοκρατικά του φρονήματα είχε καταφύγει στην επαναστατημένη Ελλάδα. Ο Gallina θεωρείται ο πατέρας του πρώτου ελληνικού Συντάγματος, που ψηφίστηκε από την Α' Έθνοσυνέλευση της Έπιδαύρου την 1η Ιανουαρίου 1822.

comme son plénipotentiaire. Cette mesure acheva de le perdre. Il fut la victime d'un conseil mal digéré.

La Période que nous parcourons est celui où la gloire de Colocotroni fut à son apogée.

Colocotroni doit son élévation et sa grande influence sur l'esprit du peuple:

1. Au nom de sa famille.
2. A une certaine renommée militaire avant la révolution.
3. Après le commencement de la révolution, à la bataille σ. 8 de Caristène, où il réussit / après la défaite des Grecs [à] réunir les fuyards, les faire occuper les défilés d'Alonistena, et obliger les Turcs à prendre la fuite.

4. A la bataille de Valtezzi, qui consolida en quelque sorte la révolution.

5. Au siège et à la prise de Tripolitza.

6. Enfin, à l'expédition et à la perte du fameux Dramali.

- σ. 9 C'est durant cette période et 5-6 mois avant l'expédition de Dramali que les Anglais commencèrent leurs intrigues en Grèce, en se servant comme instrument d'un Protopappa de Zante, nommé *Garzoni*, et de son émissaire, nommé *Zarifopoulo*, qui vient en Péloponnèse exciter le peuple à demander / officiellement la protection Anglaise. Le peuple qui désespérait de son salut lors de l'invasion du redoutable Dramali, au moment où celui-ci campait dans les plaines d'Argos, émit en effet le voeu d'obtenir la protection Anglaise; et ses chefs profitèrent de cette occasion pour animer son courage, en le berçant de vaines espérances, et le préparer à cette belle défense qui sauva la révolution. A ce but les chefs Grecs avaient envoyé Monsieur Nicolas Poniropoulo à Zante, qui eut une conférence avec le Protopappa de Zante, démarche qui n'eut aucun résultat satisfaisant pour les Anglais¹.

- σ. 10 La sûreté dont la Grèce jouissait à la fin de cette / période réveilla les passions et les haines entre les primats et les militaires. Le Tiers-État qui commençait à sentir l'oppression militaire, et qui craignait naturellement un Gouvernement purement militaire, s'unit encore au parti des Cozzabassis.

La Seconde Assemblée générale fut convoquée à Astros. Les

1. Για την πρώτη αυτή προσπάθεια να ζητηθῆ ἡ «ἀγγλική προστασία» βλ. γενικά Διονυσίου Δ. Κοκκίνου, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἔκδ. 3η, τ. 4, Ἀθήναι 1957, σ. 296-298.

deux partis étaient en présence. Plus d'une fois on a été sur le point d'en venir aux mains. L'endroit où se tenait l'Assemblée Nationale présentait l'aspect d'un camp. Mais les deux armées n'avaient qu'un seul chef commun: c'était l'ambition.

Le parti des Cozzabassis finit par remporter la victoire. Petro-Bey¹ fut mis à la tête du pouvoir exécutif. Orlando, beau
 σ. 11 frère de Conduriotti, / à celle du Corps Législatif. Mavrocordato, qui connaissait son monde, ne fit aucune difficulté en attendant mieux d'accepter la place de Secrétaire général.

Quatrième Période

Trois mois environ après la Seconde Assemblée Nationale, Orlando fut obligé de donner sa démission de la présidence du Corps Législatif.

Le grand malheur du parti Cozzabassis est de n'être jamais fidèle à lui même. La défaite unit toujours ses membres: Vous êtes sûr de les trouver séparés l'instant après la victoire et au partage du butin.

Délijanni, une des premières influences du Péloponnèse, s'u-
 σ. 12 nit/ secrètement à Colocotroni, et se présenta comme candidat à la place de Président du Corps Législatif. Mais il trouva un rival dans les rangs: c'était Mavrocordato.

Ce dernier, menacé par Colocotroni qui soutenait sa nouvelle alliance, va chercher un nouvel asyle à Hydra, et changer du Théâtre de ses intrigues.

Colocotroni, qui plus tard demanda et obtint la Vice-Présidence du Corps Exécutif, finit par perdre une partie de sa popularité. La carrière politique ne lui portait pas bonheur. Les primats, pour le perdre, l'avaient chargé de décimer le peuple. Colocotroni reconnut sa faute et se démit de ses nouvelles fonctions: mais il était déjà trop tard.

σ. 13 Le Corps Législatif, irrité contre quelques actes arbitraires du Corps Exécutif; ou plutôt, le Corps Législatif, influencé par Zaïmi, qui voyait avec jalousie la nouvelle alliance entre Délijanni et Colocotroni, se retire à Cranidi, lance un anathème contre le Corps Exécutif, le casse, et en nomme pour président Monsieur George Conduriotti.

Ainsi ce nouveau chef ne dut sa nomination qu'à la division, qu'aux rivalités du parti Cozzabassis.

1. Στο χφ. από παραδρομή *Betro-Bey*.

Il faut le répéter: ce parti serait en Grèce inébranlable si la victoire n'amenait toujours après elle la division de ses membres.

On se trompera fort si l'on considère Conduriotti comme faisant parti du système des Cozzabassis proprement dits. Bien loin/ de là, il doit être regardé comme l'ennemi né des Cozzabassis du Péloponnèse, dont il diffère par l'indépendance de la fortune, son caractère, ses habitudes, et par l'esprit caractéristique de sa terre natale. Pour bien raisonner sur les événements du jour en Grèce, il faut nécessairement ne jamais se départir de ce point de vue.

C'est dans cette période qu'un homme attire particulièrement nos regards, et réclame un examen approfondi par l'influence qu'il a eue sur les destinées de la Grèce.

Tandis que dans les périodes précédentes les factions dans leur lutte continuelle s'affaiblissaient et se discréditaient de jour en jour, / un esprit plus pénétrant et moins impatient de se faire distinguer, jetait les fondemens d'une véritable puissance, qui finit par écraser tour à tour toutes les autres, sans rester cependant elle-même à l'abri des coups de fortune: cet homme était *Coletti*.

Ministre de la Guerre et ministre de l'Intérieur par intérim, chargé à différentes époques de plusieurs missions importantes, Coletti reconnut la véritable force de la Grèce et de toute nation en temps de révolution, compta ce qu'il avait à espérer des armes de la Romélie, sa patrie, embrassa les anciens capitaines de cette contrée, mit en avant une foule de nouvelles créatures, les enrichit tous, et crea ainsi un corps tout dévoué à lui, et prêt à suivre aveuglement la volonté de son protecteur.

Malheureusement pour lui, il avait plus d'esprit que d'ambition, et plus de finesse que de courage politique: il a manqué sa fortune.

Mais la vraie puissance lui resta toujours fidèle, et on peut avancer sans risque de se tromper, qu'elle lui sera encore pour longtemps, car on ne perd l'influence aussi facilement qu'on le pense.

La rivalité qui avait poussé Zaïmi contre le Corps Exécutif fut encore la cause que celui-ci embrassa le parti du nouveau Gouvernement, persécuta Colocotroni et ses partisans, assiegea et prit Tripolitza pour le compte du Gouvernement Condu-

riotti, et força ses ennemis à traiter pour la reddition de Napoli, qu'on stipula de livrer dans les mains propres de Zaïmi.

- σ. 17 Mais bientôt le nouveau Gouvernement commence non sans raison à craindre quelque arrière-pensée de Zaïmi et de son parti. Napoli est livré directement au gouvernement. Zaïmi, qui se voit joué par un homme à qu'il ne prêtait pas tant d'esprit, et, ce qui plus est, qui voit avorter ses plans et ses desseins, déserte sur le champ la bannière du Gouvernement, s'unit au parti Cozzabassis et à celui de Colocotroni, et se déclare ouvertement contre lui.

Conduriotti, soutenu par Coletti, son ami et son confident, aimé et secondé par le parti que nous avons désigné sous le nom du Tiers-État, paraît affronter tous les orages.

- σ. 18 Bientôt les brandons de la guerre civile s'allument./Coletti, membre du Corps Exécutif, est nommé chef de l'expédition contre les rebelles. Celui-ci, qui avait le sentiment de ses forces, ne se fait pas prier pour accepter la nouvelle charge. Réunir les divers corps Rouméliotes, disperser les rebelles, s'emparer de la personne de Colocotroni et de ses principaux partisans, les exiler à Hydra, délivrer les provinces du Péloponnèse du double joug qui pesait sur elles, et sans autre ressource que la somme de 6.000 tallaris que le Gouvernement emprunta de la Municipalité d'Hydra, tout cela fut l'affaire de vingt-cinq jours.

- Mavrocordato, qui avait quitté Hydra pour passer à Missolonghi, chargé de la direction des affaires de la Grèce Occidentale;/ Mavrocordato qui dans le cours de son administration dans cette partie de la Grèce, réussit à soulever beaucoup de monde contre lui, et ne cessa de former des liaisons plus que suspectes avec le gouvernement des îles Ioniennes. A s'insinuer dans l'esprit de la Commission de Zante, Mavrocordato, disons-nous, n'a pu voir sans jalousie la puissance toujours croissante d'un homme que d'ailleurs il avait jusqu'ici favorisé lui-même, et dont il appréciait plus que personne l'habileté, les talents et l'adresse.

Tandis que Coletti s'occupait de la pacification du Péloponnèse, et pensait sérieusement au siège de Patras, Mavrocordato vint occuper la place de Secrétaire Général, à laquelle il fut appelé on ne sait trop comment.

- σ. 20 C'est alors que, voyant que le Gouvernement prenait une consistance jusqu'alors inconnue, et que l'appui principal de Conduriotti était son ami Coletti et son parti, il fit l'essai de renverser par un seul coup deux pouvoirs à la fois.

Il commença d'abord par inspirer des jalousies et des craintes à Conduriotti en représentant aux yeux de celui-ci Colletti comme un homme ambitieux, qui ne cherchait qu'une occasion favorable pour dicter la loi à tout le monde, et s'emparer du pouvoir à l'aide d'une armée tout dévouée à lui.

Il fit ensuite entrevoir à Conduriotti la possibilité d'arriver plus loin qu'il n'était, s'il se mettait à la tête de l'armée, commandée par Coletti, pour aller / entreprendre le siège de Patras.

Le Corps Exécutif eut la faiblesse de rappeler Coletti, et celui-ci la bonté de se rendre à ses ordres.

A son arrivée à Napoli, Coletti trouva tout changé autour de lui. Pour prix de son dévouement et de ses triomphes sur les ennemis du Gouvernement il se voyait forcé de se justifier de ses victoires.

Les préparatifs de la nouvelle expédition se firent en peu de temps et avec éclat. Conduriotti, au lieu de se ceindre l'épée, se ceignit la plume. Mavrocordato reçut l'ordre d'accompagner le Président, et Coletti de promener ses dépits dans les rues de Napoli.

σ. 22 Rien ne fut épargné pour s'assurer de l'Armée. / Mais privée de son chef et de son protecteur, elle pensa plus aux intérêts de sa bourse, qu'à ceux de sa gloire. Elle n'a pas voulu se battre, et en cela elle avait tort: elle n'avait aucune confiance à ses nouveaux chefs, et en cela elle avait raison.

La prise de Navarin par les Égyptiens fut l'unique fruit de cette triste expédition.

Au bout de quelque temps, Conduriotti s'est vu forcé de revenir sur ses pas. Il accusait tout le monde de cette défaite, excepté son principal auteur. En peu de jours il perdit une influence qu'il avait justement gagnée par ses titres, les sacrifices
σ. 23 de sa famille, / et l'appui de Coletti. Son amour-propre une fois engagé, il n'a plus voulu se détacher de l'homme qui fut la cause de ses désastres et des malheurs de sa patrie. En poursuivant le même système, il finit par se perdre.

Comme ce n'est que dans l'extrémité qu'on songe à ses amis, Mavrocordato, qui fit le tour de l'Europe, pensa maintenant aux Anglais.

Il avait d'abord commencé la correspondance avec la France, en s'engageant se seconder les vues d'un Prince trop connu¹;

1. Ὁ Σκούφος ὑπαινίσσεται ἐδῶ τὴν κίνησιν γιὰ τὴν ἀνοδοὶ στὸν ἐλληνικὸ θρόνο τοῦ

et lorsque celui-ci eut le plus besoin de ses services, il s'escamota, lui-même pour figurer ailleurs.

- σ. 24 Bientôt parut l'Acte de protection. Rédigé par une main étrangère, il fut adressé au parti Anticonduriotti qui s'empressa de le faire réussir, tout honteux qu'il était pour la Nation. Hamilton, philhellène d'âme, mais avant tout Anglais de naissance et en service actif, coopéra de toutes ses forces. Conduriotti, soit par patriotisme, soit par amour-propre, essaya de faire échouer l'entreprise. Mais son autorité n'avait plus ni la force de la jeunesse, ni celle de l'opinion. L'acte était déjà signé, lorsqu'il courut l'empêcher¹.

- σ. 25 Comme il faut toujours un poids pour balancer un autre, ceux qui par goût / ou par patriotisme restèrent étrangers à l'Acte de protection, se sont empressés de chercher un refuge dans le parti soi-disant² de la France, à la tête duquel on remarquait Coletti. Ce parti, qui en effet comptait pour lui l'habileté et la force, reçut des coups mortels par quelques circonstances aggravées par l'insouciance de Monsieur de Rigny. Un second acte fut adressé à la France. Parmi les signataires on remarquait des personnes qui figuraient dans celui de Protection.

Les Iles embrassèrent le parti Anglais par nécessité, les Cozzabassis par intérêt, et la Romélie, attachée à la France, par simple goût.

- σ. 26 C'est dans la période que nous parcourons, que / les deux emprunts ont été contractés, arrivés et dépensés en Grèce³.

On a souvent agité la question si les emprunts avaient fait plus de bien que du mal à la Grèce. Le fait est que le bien a été incomparablement plus grand, et qu'on a trop souvent exagéré et les abus et les sommes abusées.

Les Cozzabassis, dont tout avait trahi la faiblesse; les Cozzabassis, qui au bout de 25 jours furent persecutés, désorgani-

άνηλικου Γάλλου δούκα του Nemours, δευτερότοκου γιου του δούκα της 'Ορλεάνης. Σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. *Κων. Ράδου*, Περὶ τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀπόπειρα τῶν 'Ορλεανιδῶν (1825-1826), «Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ» τ. 13 (1918) 35-116. Πρβλ. καὶ *Driault-Lhéritier*, Histoire diplomatique, τ. Α', Paris 1925, σ. 252-254, 291-292.

1. Τῆ σχετικῆ μετὰ τὸ θέμα αὐτὸ βιβλιογραφία βλ. στοῦ *Στεφ. Ι. Παπαδοπούλου*, Ἡ ἐπανάσταση στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου ὡς τὴν ὀριστικὴ ἀπελευθέρωσή της, 1826-1832, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 26 σημ. 4.

2. Στὸ χφ. *soit disant*.

3. Γιὰ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δάνεια αὐτὰ βλ. τὴν διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀναστασίου Δ. Αἰγινάδη, Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας, Ἀθήναι 1970.

sés, faits prisonniers et exilés comme criminels de lèse-Nation, et qui ne durent leur propre existence qu'à la générosité de leurs adversaires et surtout de Conduriotti; les Cozzabassis, disons-
 σ. 27 nous, s'unirent /imaintenant entre eux, et au parti militaire du Péloponnèse qui avait partagé son sort et ses mahleurs pour renverser le Gouvernement Conduriotti, et se mettre à sa place. Ils comptaient aussi d'avance sur la coopération de la faction Idriotte opposée à celle de Conduriotti.

Mais les temps avaient passé où ils pouvaient à volonté s'occuper des destinées de la Grèce.

Quatre partis divisaient alors la Nation, et les deux seuls étaient insuffisants pour faire pencher la balance.

Coletti, placé entre le parti de Mavrocordato qui avait juré sa perte, et celui des Cozzabassis, dont il différait par caractère
 σ. 28 et par système; ayant tout /à redouter du premier, et peu ou rien à espérer du second, qu'il avait peu auparavant humilié par ses armes, pencha naturellement vers les Cozzabassis, qui de leur côté ne négligèrent aucune bassesse pour s'assurer de lui et de son parti.

La troisième Assemblée Nationale fut décidée, et c'est alors que Mavrocordato, se voyant rebuté de tous les partis dont il avait froissé les intérêts et compromis l'existence, essaya un dernier coup de force, qui était en disproportion ouverte avec sa taille et ses moyens.

Désespéré des irréguliers, il se flatta par des réguliers faire la conquête de la Grèce.
 σ. 29 Favier, dont il méconnaissait le caractère, fut chargé /de seconder ses vues. L'expédition de Cariste a eu lieu. Elle fut aussi malheureuse, qu'elle fut mal conduite; et celui qui n'a jamais compris le vrai sens d'une liberté légale, donna maintenant sa démission pour les intérêts, avait-il dit, de la liberté de la presse.

Cinquième Période

Nouvelle époque avec la troisième Assemblée Nationale, convoquée à Épidaure. L'Aristocratie releva dans celle-ci la tête forte de tout ce qui n'avait jamais mesuré ni son ambition, ni ses intérêts, elle créa une monstrueuse dictature d'onze mem-
 σ. 30 bres, qui portait / en elle-même le germe de sa faiblesse et de sa destruction.

Les Cozzabassis, qui voulaient à tout prix finir la révolu-

tion dont ils voyaient ne pouvoir se rendre maîtres, mirent maintenant sur le tapis la proposition d'un arrangement avec les Turcs.

Une protestation du Prince Ipsilanti dérangerait un instant leurs projets et les calculs d'une puissance. Elle n'était ni légale, ni respectueuse, mais elle était de saison et l'à propos justifia le reste¹.

Mavrocordato, haï par tous les partis, et sans titre pour se présenter à cette Assemblée, trouva encore moyen de s'y mêler par son représentant Tricoupi, qui enfanta le premier la dictature à onze têtes².

- σ. 31 La forme du Gouvernement, ses premiers actes et l'établissement d'un Tribunal Criminel ou plutôt révolutionnaire sans appel et sans formes, tout enfin trahissait les vues des Cozzabassis, lorsque ceux-ci, dans l'ivresse de leur victoire, oublièrent ce qu'ils avaient promis et ce qu'ils devaient à Coletti, et ne se rappelant que des affronts subis par lui lors de la guerre civile, s'avisèrent d'essayer quelques coup d'autorité contre Coletti et son parti.

Mais ils n'ont eu que temps d'y penser et celui de se réfugier au Donjon de Bourzi. Revenus à eux-mêmes, ils essayèrent de traiter encore avec Coletti. Mais leurs propositions eurent le sort qu'elles méritaient d'avoir.

- σ. 32 Zaïmi qui voyait son autorité et sa propre existence menacées dans une Capitale où il n'y avait ni la ville ni la forteresse pour lui, essaya de corrompre les soldats et s'emparer de Palamède.

Mais, joué par les soldats, menacé par leurs chefs qui avaient appelé Grivas à leur tête, il se vit obligé de quitter une Capitale qu'il mit, par ses intrigues et son ambition hors de mesure, dans la position la plus fâcheuse.

La chute de Missolonghi qui portait un coup funeste aux affaires de la Romélie, et favorisait en quelque sorte les projets de tous ceux qui voulaient qu'on traite avec la Porte, réveilla

1. Για την άναστολή των έργασιών τής Γ' Έθνοσυνελεύσεως τής 'Επιδάφρου, τήν άνάθεση τής έξουσίας στή «Διοικητική Έπιτροπή τής 'Ελλάδος» και στήν «Έπιτροπή τής Συνελεύσεως», τή διαμαρτυρία του Δημ. Ύψηλάντη κ.λ.π. βλ. Παπαδοπούλου, 'Η επανάσταση στην Δυτική Στερεά 'Ελλάδα, σ. 24 κ. έξ., όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

2. Ύπαινίσσεται τήν ένδεκαμελή «Διοικητική Έπιτροπή τής 'Ελλάδος».

l'activité et le zèle du parti Coletti. Il n'était/ que par les armes
 σ. 33 de la Romélie, et celle-ci envahie paralysait ses forces.

C'est alors que ce parti conçut le plan de soutenir cette contrée, et faire entreprendre une expédition qui devait immortaliser son chef et ses guerriers.

Caraïskaki, le plus brave, le plus actif, et le plus intelligent des Capitaines de la Grèce, fut chargé de l'exécution de ce plan. Elle fut conduite avec une telle adresse, que ses succès imposèrent silence à ses propres adversaires.

Son chef, chéri par ses soldats, admiré par tout le monde, et flatté par tous les partis, eut l'esprit de caresser tous et tourner par là au profit de son expédition l'amour-propre de chacun d'eux.

σ. 34 Mais forcé à la fin de se déclarer en faveur d'un seul, il n'hésita un instant d'embrasser celui de Coletti, qui fut son ami, son protecteur et son conseil.

Bientôt les Cozzabassis, divisés entre eux, séparés du parti militaire du Péloponnèse que l'intérêt commun avait forcé de s'unir un instant à lui, en butte à ceux de Tiers-État et de Coletti, se trouvèrent dans la position la plus fâcheuse et peut-être même la plus dangereuse.

Ils avaient compté sur le pouvoir que donne une autorité légale, et le pouvoir ne leur appartenait pas; ils avaient compté sur un arrangement avec les Turcs, et l'arrangement n'arrivait
 σ. 35 pas; ils avaient compté sur l'opinion, /et l'opinion les repoussait. Dans la nécessité de se décider pour la convocation de l'Assemblée Nationale, ils s'unirent encore entr'eux, moins pour disputer le terrain, que pour couvrir leur défaite d'une manière en apparence honorable.

Sixième Période

Le grand tort de ceux qui font les révolutions c'est qu'ils arment les bras, avant que d'apprendre à diriger les têtes.

Les partis et les hommes étant usés en Grèce, la portion de la nation la plus éclairée, la plus pacifique et la plus nombreuse n'aspirait depuis longtemps qu'à voir les rênes du Gouvernement dans les mains d'un homme / seul, éclairé, patriote,
 σ. 36 fort par l'opinion publique, et étranger aux partis et aux passions qu'ils traînent après eux.

Un seul homme offrait toutes ces garanties, et le salut de

la patrie recommandait son choix. Mais la médiocrité est toujours jalouse de tout ce qui n'est pas à son niveau.

Le nom de J. Capodistrias, souvent proposé et toujours habilement écarté, volait maintenant d'oreille en oreille, et tout annonçait que l'occasion était propice. Mais il fallait encore une nouvelle combinaison de partis, et cette combinaison s'opéra de la sorte:

Les élémens qui s'opposaient à la nomination de Capodistrias étaient composés:

1°. *De parti Cozzabassis.*

σ. 37 Il aimait l'autorité, et vivait des abus; et la présence de Capodistrias mettait terme à l'une et faisait¹ cesser les autres.

2°. *D'un parti Insulaire.*

Il avait des prétentions d'arriver encore au pouvoir; et Capodistrias lui ravissait l'espérance.

3°. *De parti Macrocordato.*

Sa force n'existait que dans l'imagination des hommes, et Capodistrias détruisait les illusions.

4°. Enfin de parti soi-disant *Anglais*; et Capodistrias savait plus que tout le monde sur l'Angleterre.

De l'autre côté, le parti véritablement attaché à la nomination de Capodistrias était sans contredit celui de Tiers-État.

σ. 38 Mais quoique assez nombreux, il était trop faible pour dicter la loi, à défaut d'une force centrale et d'un point de ralliement. Il est vrai qu'il faisait alors cause commune avec le parti militaire du Péloponnèse qui détestait également et les succès des Cozzabassis et ceux des insulaires. Mais il ne pouvait raisonnablement compter sur la coopération franche d'un parti qui avait des intérêts opposés aux siens, et qui prétendait lui-même au pouvoir.

Le parti Coletti, qui n'aimait ni les succès des Insulaires, ni celui des militaires du Péloponnèse et encore moins ceux des Cozzabassis, vient à propos s'unir au parti du Tiers-État et emporter la victoire.

σ. 39 La nomination de Jean Capodistrias fut un coup terrible pour les partis opposés. Mais l'Assemblée Nationale de Trézine, dirigée principalement par Coletti, eut un plein succès, et, grâce²

1. Στό χφ. *fesait.*

2. Στό χφ. *grâces.*

à ses décisions, la Grèce pouvait désormais espérer des jours plus sereins et plus heureux¹.

Comme c'était le parti populaire qui l'emportait sur les classes privilégiées, cette Assemblée fut orageuse et le combat terrible. Le caractère distinctif de cette Assemblée se trouve tout empreint dans son ouvrage.

Rien ne fut depuis négligé par les classes privilégiées pour détruire ce que l'Assemblée avait établi avec tant de peine. Mais pour renverser l'édifice il fallait commencer par les colonnes.

- σ. 40 Aussi Coletti fut-il accusé comme traître à sa patrie, et bientôt pour se venger de ses partisans en alluma la guerre civile à Nauplie. C'était des convulsions d'une âme agonisante².

Septième Période

Il faut des hommes prodigieux pour relever un état ébranlé jusques dans ses fondemens; et ces hommes n'apparaissent que de loin en loin sur la scène du monde. La Providence les envoie lorsqu'il en est temps pour réparer les ruines et fonder les dynasties.

Le Comte Capodistrias arriva enfin la³ Grèce la veille où elle était menacée d'une nouvelle guerre civile.

- σ. 41 En peu de jours tout changea de fond. Précédé par une renommée Européenne, protégé par l'opinion publique et fort de la droiture de ses sentimens, il allait acquérir les plus beaux titres à la reconnaissance de sa nation et celle du monde civilisé.

En un instant tout céda à sa force morale. Mais la carrière n'était pas de rose, et il fallait prévoir les obstacles et s'arranger en conséquence. C'est dommage seulement qu'il ne [se] soit pas arrêté plus longtemps sur le principe incontestable, qu'on ne regenère les nations qu'avec ses propres élémens.

Il ne nous appartient certainement pas d'anticiper sur l'histoire. Mais bientôt elle appréciera, n'en doutons pas, les effets et les causes de la politique Capodistrias.

1. Για τὰ παραπάνω γεγονότα βλ. Στεφ. Ι. Παπαδοπούλου, 'Η ἐκλογή τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια ὡς πρώτου κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος, «Κερκυραϊκά Χρονικά» τ. 19 (Κέρκυρα 1974) 9-22.

2. Στὸ γφ. *agonissante*.

3. Μᾶλλον ἀπὸ παραδρομῆ· διάβαζε en.

- σ. 42 Le fait est pourtant qu'au moment où celui-ci prit les rênes du Gouvernement, la presque totalité de la Nation sentait le besoin d'être gouvernée, parce que la volonté générale ne méritait plus d'être appelée loi, et que souvent le despotisme d'un seul vaut mille fois mieux que l'anarchie, qui est le despotisme de tous contre tous.

Napoli de Romanie
le 14 Decembre 1828.